
A MAGYAR POLITIKATUDOMÁNY HAGYOMÁNYAI

Moór Gyula (1888–1950) a két háború közötti jogfilozófia nemzetközileg is elismert, vezető egyénisége, aki rövid ideig még az 1945 utáni új rendszerben is tevékenykedett. Tagja volt az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek (1945–46); az 1947-es választásokon is országgyűlési képviselővé választották, de az MKP nyomására mandátumát megsemmisítették.

Jogi tanulmányait 1906 és 1910 között a Kolozsvári Tudományegyetemen végezte, ahol 1913-ban avatták jogi doktorrá. Németországi tanulmányútjait követően az 1910-es évek közepétől különböző hazai egyetemeken jogfilozófiát és nemzetközi jogot tanított. 1928 és 1948 között a Budapesti Tudományegyetem tanszékvezető tanára, 1945–46-ban az egyetem rektora.

Számos tudományos társaság tagja, többek között a Magyar Tudományos Akadémia is levelező (1925), majd rendes (1942) tagjává választotta; az MTA elnökhelyettese, a II. Osztály elnöke is volt.

1945 és 1948 között következetesen kiállt a polgári értékrend mellett; 1948 után a közéletből és a tudományos életből egyaránt kiszorították.

Fő kutatási területe a jogbölcselet volt, de erőteljesen foglalkoztatta a szociológia és a filozófia tudománya is. Erőteljesen támaszkodott a korszakban igen komoly befolyást gyakorló újkantiánus filozófiára, amiből kiindulva önálló jogfilozófiai rendszer kidolgozására törekedett. Főként az ő érdeke, hogy a magyar jogbölcselet lépést tudott tartani a korabeli európai jogfilozófia fejlődésével.

Magyar és idegen nyelven is sokat publikált. Legismertebb művei: *A jogi személyek elmélete* (1931), *A természetjog problémája* (1934), *Szociológia és jogbölcselet* (1934), *Jogfilozófia* (1936), *A szabad akarat problémája* (1943), *A jogbölcselet problémái* (1945).

1947-ben jelent meg a *Tegnap és holnap között* című tanulmánykötete, amelyből a most közölt előadását vettük.

MOÓR GYULA

A demokrácia örvényei*

1.

A világtörténelem eseményei a közelmúltban oly erősen torlódtak, hogy a legtöbben közülünk – figyelmüket a nagy háborús döntésekre irányítva – talán nem is vették észre, hogy a háborús küzdelmek nyomában egy fontos belső társadalmi átalakulás is járt nálunk: egy zajtalan, de talán annál mélyrehatóbb *forradalom* játszódott le.

Hogy ez a forradalom ilyen észrevétlenül eltűnhetett a világháború árnyékában, annak fő oka, hogy szorosan összekapcsolódott vele: nem saját forradalmi csapatai, hanem az orosz hadsereg győzelmei szereztek meg számára a magyar államhatalmat. Ennek folytán a forradalom maga úgyszólván vérontás nélkül folyt le, ami szintén hozzájárult ahhoz, hogy a háborús dráma mellett nagyobb feltűnést ne keltsen. Igaz, hogy a forradalomnak nem elmaradhatatlan kelléke az, hogy vértől csöpögjön: vannak vértelen forradalmak is. A forradalomnak lényeges jellemző vonása csupán az, hogy vele a jogfejlődés megszakad.

Amikor azonban ez a mi mostani forradalmunk útjára elindult, a jogfolytonosság már régen nem létezett s így azt nem is szakíthatta meg. Amit az 1920. évi I. tc.-en alapuló ideiglenes közbiztonsági rend jogfolytonosságából az 1944. március 19-én bekö-

* A közölt tanulmány Moór Gyulának a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 1945. június 26-án tartott előadásának a szövege. Megjelent a *Demokrácia* c. kötetben (Budapest, 1945, 96–109. o.), illetve Moór Gyula: *Tegnap és holnap között* c. tanulmánykötetében (Budapest, 1947, 34–43. o.). A szöveget az utóbbi kötetből vettük, s a magyar helyesírás jelenleg érvényes szabályai szerint közöljük.

vetkezett német megszállás meghagyott, azt is gyökeresen lerombolta 1944. október 15-én a német fegyverekre támaszkodó Szálasi-féle „patkánylázadás”. Az 1944. december 21-én kialakult ideiglenes nemzeti kormánynak, amely elsősorban az akkor még dühöngő Szálasi-féle őrület és német bestialitás ellen lépett fel, ebből a szempontból nézve tehát nem is volt *forradalmi* jellege, hanem inkább *ellenforradalminak* látszott. Ez a helyzet bizonyára meg fogja könnyíteni, hogy a jelenlegi forradalom a legszebb magyar demokratikus és németellenes hagyományokhoz, az 1848/49. évi szabadságharc eszmevilágához kapcsolatot keressen, de nem vezethet arra a tévútra, hogy ezt a mozgalmat ellenforradalomnak tekintsük.

Kétségtelen ugyanis, hogy a hatalom jelenlegi birtokosai nem akarják az 1920-tól 1944-ig fennállott közjogi rendet visszaállítani. Nem keresik a jogfolytonosság helyreállításának útját sem az 1918 előtti alkotmány, sem az 1920 utáni közjogi provizórium felé. Hatalmukat nem történeti jogcímekre, hanem a *demokrácia* nagy politikai gondolatára, a demokratikus Magyarország ideáljának erkölcsi erejére alapítják. Egészen új alapon akarnak egy új országot, egy egészen új jogrendet felépíteni, a változás a múlttal szemben tehát valóban *forradalmi*.

2.

Nem akarom kutatni, hogy a magyar múlt mindenestől olyan antidemokratikus-e, amilyennek azt most sokan talán feltüntetni szeretnék. Csupán egyet legyen szabad megjegyeznem: az olyan példák, mint Werbőczy *Hármaskönyvének* híres *primae* (partis titulus) *nonusa*, amely az „*una eademque libertas*”-ról beszél, s amely szerint a bocskoros nemest s a mágnás főurat *egyenlő szabadság* illeti meg, vagy Bezerédj István példája, amelyre Szakasits Árpád épp az imént hivatkozott, azt bizonyítják, hogy a demokráciának, az egyenlőség és a szabadság gondolatának a magyar múltban is megvannak a gyökerei.

Nem akarom kutatni azt sem, hogy a mai demokratikus Magyarország *mindenestől* demokratikus-e, hogy fiatal demokráciánk valóban *minden ízében* demokrácia-e?

E helyett azokra a *veszélyekre* akarok rámutatni, amelyek minden demokráciát fenyegetnek: azokra az *örvényekre*, amelyek a demokrácia vizein, a benne rejlő alapelvek következetes keresztülvitelének áramlatában keletkezni szoktak. Amint látni fogjuk, minden demokráciát, amely a szabadságnak és az egyenlőségnek benne rejlő alapelvét *kellő mérséklet* nélkül, szigorú következetességgel akarja keresztülvinni, különösen két örvény fenyeget: egyfelől az *anarchia* és másfelől a *diktátúra* veszélye, amelyek a demokráciának igazi értékes tartalmát magát is elnyeléssel fenyegetik.

Csoda-e, hogy éppen azokban a fiatal demokráciákban, amelyeket újdonsült híveik a tegnap megtértek neofita túlbuzgalmával szolgálnak, olyan jelenségek is észlelhetők, amelyek vagy az egyik, vagy a másik örvény morajlását jelzik? És szabad-e a demokráciának, ennek a legszebb, legemberibb, de egyben legnehezebb, legbonyolultabb és hibátlanul csupán belső ellentmondásainak kiegyensúlyozása mellett működő társadalomszervezési formának a rovására írunk azt, hogy egyes hívei azt a mérsékletet és bölcsességet, azt a politikai tapasztalatot és államművészetet, amelyet az igazi demokráciának a megvalósítása megkíván, magukévá tenni még nem tudták?

3.

A demokrácia azért a legnehezebb társadalomszervezési forma, mert a *legemberibb*. Nemcsak a közelmúlt szomorú és szégyenletes korszakára, de minden időkre találó az a mondás, hogy az embernek, emberséges embernek lenni igen, de igen nehéz dolog. A nagy természet nem demokrata: a demokrácia két nagy alapgondolatának, a szabadságnak és az egyenlőségnek a nagy természetben nyoma sincsen. Szabadság helyett itt szigorú okozatos megkötöttséggel, egyenlőség helyett egyenlőtlenséggel s az egyenlőtlenek közt dúló kíméletlen létért való küzdelemmel találkozunk. A természet magát az embert sem teremtette egyenlőnek: testi és lelki képességek tekintetében óriási különbségek állnak fenn köztünk. De nem teremtette a természet az embert szabadnak sem: a természeti szabadság ősi állapotáról szóló ábrándozás mondvacsinált monda; mindaz, ami az emberből a természethez tartozik, a könyörtelen szükségszerűség uralma alatt áll: az ember mint természeti lény ösztöneinek s más természeti kényszerűségeknek rabja (*Homme-machine*).

Íme, a demokrácia *első* nagy antinómiája: a természettől fogva nem szabad és nem egyenlő embereket szabadokká és egyenlőkké tenni. Ebben az antinómiában a természeti adottságok és az erkölcsi ideál ütközik egymással össze.

4.

A demokráciának az a lényeges ismertetőjele, hogy a szabadság és az egyenlőség gondolatai szerepelnek benne társadalom- és államszervezési alapelvek gyanánt. Az emberi léleknek a szabadság utáni olthatatlan szomjúsága s az emberi méltóságból folyó egyenlőségnek erkölcsi követelménye egyesül a demokráciában, amely lényege szerint nem is egyéb, mint e két nagy gondolatnak a szintézise.

A nagy francia forradalom, mint a demokrácia bajvívója írja zászlójára a „szabadság, egyenlőség, testvériség” hármas jelszavát.

Ezt a hármas jelszót – s ezzel a demokrácia elvi alapját is – azóta a politikai irodalom éles kritika tárgyává tette. A testvériség jelszavával nem tudott mit kezdeni, a szabadság és az egyenlőség jelszavára nézve azonban könnyű volt a kritikának kimutatni azt, hogy e szép gondolatok éles ellentétben vannak egymással.

A dolog valóban így áll. Ha a demokráciának ez a két alapvető princípiuma következetesen, korlátlanul s egymásra való tekintet nélkül érvényesül, akkor a szabadság elismerése a legnagyobb egyenlőtlenségre, az egyenlőség erőszakolása pedig a szabadság megfojtására vezet.

Azt hiszem, felesleges ezt részletesebben bizonyítanom. Elég, ha utalok Madách *Az ember tragédiájának* két jelenetére: a *londoni vásár* szemléletesen mutatja, hogy hová vezet a szabadság – amelyet a *liberalizmus* választott egyedüli vezérelvévé –, a *falanszterjelenet* pedig elibénk tárja, hogy hová vezet az egyenlőség – amelyet a *szocializmus* eleméletében játssza a vezérszerepet –, ha korlát nélkül érvényesül.

Íme tehát a demokráciának egy újabb antinómiája: a lényegét tevő két társadalomszervezési alapelv belső ellentmondása.

A demokrácia kebelében rejtőző belső ellentmondások sora azonban ezzel még nincs lezárva. Nemcsak a szabadság és az egyenlőség alapelve kerül benne – következetesen keresztülvéve – egymással ellentétbe, hanem ezeknek az alapelveknek mindenike már *önmagában véve is* ellentmondásra vezet, ha végső következetességgel, kellő mérték nélkül alkalmazzuk őket.

A szabadság nagy gondolata – ha következetesen végiggondolom – az egyéni szabadságot korlátozó mindenféle társadalmi rend felborítására s minden államhatalmi kényszer tagadására, egyszerűen: az *anarchiára* vezet. Az anarchiában azonban az általános jogbizonytalanság mellett az élet minden értéke veszélybe kerül, s az egyéni szabadság is tönkremegy. A szabadság érvényesülését tehát közösségi erővel, állami kényszerrel is biztosítani kell. De nem ellentmondás-e az, hogy bárkit is kényszerítsünk arra, hogy szabad legyen s hogy a szabadság nevében megfosszuk szabadságuktól azokat, akiket a szabadság ellességeinek tekintünk? Ha a szabadság védelmében szabadságunk van arra is, hogy eltiporjuk és kiirtsuk a más meggyőződésűeket, akkor a szabadság szomorú szolgaságba s a demokrácia zsarnoki önkényuralomba, *diktatúrába* süllyed.

A másik nagy demokratikus princípiumnak, az *egyenlőség* gondolatának ugyanaz a belső dialektikája, mint a szabadság eszmekörének. Az egyenlőség gondolata – ha következetesen végiggondolom – megtámadja *azt* az egyenlőtlenséget is, amely

a parancsolót az engedelmeskedőtől, a vezetőt a vezetettől választja el. Ennek az egyenlőtlenségnek az eltörlése azonban minden tekintély lerombolásához és az államhatalom megszűnéséhez, egyszerűen: az *anarchiához* vezet. Az anarchiában, a *bellum omnium contra omnes* állati harcában azonban az egyenlőség magasztos emberi gondolata is veszendőbe megy. Az egyenlőség érvényesülését tehát még sokkal inkább szükséges volna közösségi erővel és állami kényszerrel is biztosítani, mint a szabadságét. De nem a legnagyobb egyenlőtlenség-e az, ha a nem egyenlőket egyenlően kezeljük, s nem sérti-e az egyenlő igazságosságot az, ha csupán a kiválók érvényesülését nyomjuk el, ha éppen azokat, akik kortársaik közül egy fejjel kimagaslanak, az egyenlőség nevében a szó szoros értelmében egy fejjel rövidebbé tesszük? Ha a demokratikus egyenlőség túlzó védelmében a kiválókat ki lehet irtani, esetleg úgy, hogy – amint Platónnál olvassuk – egy másik államba küldjük őket, nagy hódolattal s miután fejüket „illatos olajjal leöntöttük és gyapjával megkoszorúztuk” (*Politeia*, III. k. 9. fej.). Ha az egyenlőség ellenségeit, a más meggyőződésűeket meg lehet semmisíteni, akkor az egyenlőség a legnagyobb egyenlőtlenségnek, az elnyomók és elnyomottak egyenlőtlenségének ad helyet, s a demokrácia megint csak zsarnoki uralommá, *diktatúrává* fajul el.

Az egyenlőség eszmeköre tehát ugyanolyan ellentmondásokkal van tele, mint a szabadságé, s ezek az ellentmondások ugyancsak az anarchia és a diktatúra Szküllája és Karübdiszé felé sodorják a demokráciát.

Hogy a demokrácia előbb ismertetett antinómiái, vezérlő elveinek belső diszharmoniója nem a szürke elmélet rémlátása csupán, bizonyítja a demokráciáért vívott nagy francia forradalom története: drámájának fenséges felvonásait nem egyszer az anarchia szomorú jelenetei váltották fel, amelyeken úrrá lenni sokszor csak a terror eszközeivel, a legvéresebb diktatúrával tudott, hogy végül elvezessen Napóleon katonai diktatúrájához.

5.

A szabadság és az egyenlőség eszmekörének ellentmondásai egyébként, úgy látom, a *demokrácia* és az *államhatalom* antinómiájára vezethetők vissza. A demokráciának *mindkét* alapelve alapján véve *államellenes*: mert embernek ember felett gyakorolt *minden* uralma – s így az államhatalom érvényesítése is – ellenkezik mind a szabadság, mind az egyenlőség elvével. De ennek ellenére *mindkét* alapelv mégis csupán az államon belül érvényesülhet: mind a szabadság, mind az egyenlőség az államhatalom védelmére szorul. A demokrácia pedig az állam ellenségéből az állami szervezet alapjává, *államformává* válik.

Kétségtelen, hogy a demokratikus alapelveket nemcsak az állami életben, hanem a gazdasági életben és a kulturális életben, vagy általában a társas lét egész területén is alkalmazhatjuk társadalomszervezési princípiumok gyanánt. Kétségtelen azonban az is, hogy a demokrácia eredeti jelentése és legfőbb jelentősége az *államélethez* fűződik. A demokrácia elsősorban *politikai demokrácia*, vagyis államforma és az állampolgári szabadságjogok biztosítását s a *politikai jogok egyenlőségét* jelenti. Ezt a politikai demokráciát szokás újabban *polgári demokráciának* is nevezni, szemben a gazdasági, szocialista, szociális, népi, kulturális vagy másfajta demokráciákkal, amelyek a demokratikus alapelveknek nemcsak a jogi és politikai életben, hanem ennél szélesebb körben való érvényesítését akarják. A politikai demokráciának polgári demokráciaként való elnevezését nem tartom szerencsésnek, mert hiszen *ehhez* a demokráciához a szociáldemokrata munkásság éppúgy ragaszkodik, mint a haladó szellemű polgárság.

Hogy a demokrácia minden jelző nélkül a *politikai* demokráciával egyértelmű, s hogy *ez* az eredeti jelentése, kitűnik már abból is, hogy a görög „demokrácia” szó magyarul *népuralmat* jelent, vagyis egy olyan államot, amelyben nem egy ember, mint a monarchiában, nem is kevesek, mint az arisztokráciában, hanem *maga a nép* uralkodik.

A népuralom elnevezés azonban már szintén figyelmeztet arra, hogy a demokrácia fogalmában ellentmondások rejtőznek. Mert hiszen felvetve azt a kérdést, hogy *ki* felett uralkodik a nép, azt a feleletet nyerjük, hogy a nép felett: demokráciában a nép egyúttal *alanya* és *tárgya* is az uralomnak, ami nem minden ellentmondás nélküli dolog.

Nyilvánvaló ugyan, hogy a nép, mint az államhatalom alanya, nem ugyanazokból az emberekből áll, mint akik, mint az államhatalom tárgyai, a nép *egészét* kiteszik. A nép, mint az uralom aktív alanya, csupán a *politikai jogokkal bírók* összességét foglalja magában, s ezeknek száma még a szélsőséges demokráciában is jóval csekélyebb a nép egész tömegénél. Ha csupán a 20 éven aluliakat zárjuk ki a politikai jogokból, ezzel a népességnek körülbelül egyharmadát, ha kizárjuk a nőket, ezzel több mint felét érintettük. De ki szokták zárni a politikai jogokból a szellemi fogyatékosokban, elemi műveltséghiányban vagy erkölcsi hibában szenvedőket s ezenkívül az idegen állampolgárokat is. Utóbbi tekintetben a szovjet alkotmány azt a forradalmi újítást hozta be, hogy saját állampolgáraival politikailag teljesen egyenjogúaknak tekinti a területén tartózkodó külföldi munkásokat.

A politikai jog azonban csak az *ókori* kis városállamokban jelentette azt, hogy a vele rendelkező az államhatalom gyakorlásában közvetlenül részt vehet: a nép ezekben az antik vagy *közvetlen demokráciákban* maga gyakorolta gyűlésein a törvény-

hozó hatalmat, választotta tisztviselőit s részt kérhetett a végrehajtó és bírói hatalom gyakorlásából is, bár a kormányzati, közigazgatási és bírói feladatok megoldását még itt is inkább a választott tisztviselőkre szokták bízni.

Modern, nagy államokban a közvetlen demokrácia lehetetlen, s ezért ezekben az államokban a közvetett vagy népképviselési (reprezentatív) demokrácia érvényesül. Ennek lényege, hogy a nép milliói néhány száz képviselőt választanak, akik egy törvényhozó testületet – *parlamentet* – alkotva, a nép helyett az államhatalmat – vagy legalábbis annak egyik ágát, a törvényhozó hatalmat – gyakorolják. Minthogy ekként a mai demokráciában a népnek politikai jogokkal bíró tömegei is csupán a parlamenti választásokkor jutnak szóhoz, egyébként pedig az államhatalom irányítása a parlamentnek – helyesebben a parlament többségi pártjának – kezében van, ezért szokták a mai demokráciát *parlamenti* vagy *pártdemokráciának* is nevezni.

Tekintve, hogy a parlament irányítását gyakorlatilag néhány pártvezér intézi, be kell látnunk, hogy milyen távol esik a népuralom szép elméletétől annak gyakorlati megvalósítása. Ugyanerre az eredményre jutunk akkor is, ha tekintetbe vesszük, hogy a parlament elvileg csupán a törvényhozói hatalmat gyakorolja, s hogy a végrehajtó hatalom, amelyben a hatalom igazán mint hatalom érvényesül, egy egészen kisszámú testületnek, mondhatnám azt is, hogy a parlament egyik bizottságának, a kormánynak s a tőle függő bürokratikus szervezetnek kezében van. A végrehajtó hatalom még sokkal kevésbé tűri el a sokfejűséget, mint a törvényhozás: egységes irányítást, szigorú hierarchiát kíván meg, s így a demokrácia a végrehajtó hatalom gyakorlásában rendszerint kevesek uralmává, oligarchiává alakul át. Lehet ugyan a végrehajtó hatalmat is a törvényhozás mintájára demokratikusan megszervezni: a végrehajtó hatalomnak ez a demokratikus szervezete az *autonómia*. A végrehajtás demokráciája azonban ellentétben van a törvényhozás demokráciájával, amely utóbbi a törvény képében jelentkező népakarat feltétlen érvényesülését kívánja meg, amit egy, a törvényhozástól szigorú függésben levő bürokratikus szervezet jobban biztosít, mint egy a központi törvényhozással esetleg szembeszállni hajlamos helyi autonómia.

A parlamenti rendszernek s az autokrata-bürokrata végrehajtó hatalomnak előbb kiemelt antidemokratikus vonásai indították eredetileg az orosz bolsevizmust arra, hogy a közvetett vagy népképviselési demokráciának egy, a parlamenti rendszertől különböző formáját, a *szovjetrendszert* teremtsen meg. Az eredeti szovjetrendszerben a helyi tanácsba – szovjetbe – küldött képviselőt nem területi választókerületek, hanem *szervesen összefüggő csoportok* – gyárak, üzemek, bányák munkássága, egy-egy század katonaság, egy-egy falu lakossága – választották. Ezek a létfeltételeiknél fogva állandóan együtt lévő szovjetvá-

lasztók megbízottjukat bármikor visszahívhatták és más megbízottal cserélhették ki. Állt ez a magasabb fokú szovjetekekről is, amelyek az alacsonyabb fokú szovjetek kiküldötteiből alakultak. A tanácsköztársaság rendszere ezzel akarta elérni azt, hogy a népképviselő *ne* váljon függetlenné választóitól: az antik közvetlen demokráciához akarta tehát közelebb hozni a modern, közvetett demokráciát.

Fontos alapelve a szovjetrendszernek az is, hogy a szovjetek törvényhozó és végrehajtó szervek is egyúttal. Ekként az államhatalmak megosztásának elve nem érvényesülne benne.

A szovjetrendszernek ezek az alapelvei erősen *demokratikus* gondolatok. Egyébként azonban a bolsevizmus a *politikai* demokráciát nem túlságosan sokra értékeli. *Lenin* szerint a proletárállam nem lehet „teljes”, mindenkire, gazdagra és szegényre is kiterjedő demokrácia, hanem a proletárok és vagyontalanok érdekében *új módon* kell demokratikusnak lennie. (*Sztálin: A leninizmus alapjai*. Szikra. Budapest, 1945. 37. o.) A politikai demokrácia szempontjából különösen antidemokratikus az, amit a kommunista pártból, mint a munkásosztály *élcsapatáról*, tanít a leninizmus. E szerint a „proletárpárt hivatása az is, hogy a munkások többsége hangulatának ellenszegüljön és a proletariátus érdekeit mindenek ellenére képviselje” (III. Internacionálé 1920. augusztus havi kongresszus). A pártot katonai fegyellemmel határos vaskorrelációval kell megszervezni, a vaskorreláció pedig elképzelhetetlen az *akarat egysége* nélkül (*Sztálin: I. m. 88. o.*).

Mindez részben már egy későbbi kérdést érint, azt, hogy a *szociális* demokrácia érdekében a *politikai* demokrácia feláldozására kerülhet sor, minthogy e kétféle demokrácia is ellentétbe juthat egymással. Ami most érdekel bennünket, az azonban az, hogy a leninizmus is levonta az erős államhatalom szükségességének demokráciaellenes következtetéseit akkor, amikor a proletariátus diktatúrájának érdekében az államot irányító pártban vaskorrelációt s az akarat teljes és feltétlen egységét követeli meg. Itt is a demokráciának és az államhatalomnak antinómiája nyilatkozik meg: az állam a rendezett hatalomgyakorlás végett *szerveződni* kénytelen, az államnak egységes akaratot biztosító hierarchikus szerveződése pedig csak a demokrácia alapelveinek, a szabadság és az egyenlőség gondolatának sérelmével történhetik meg.

A demokratikus állam közjogi berendezkedésének sok ellentmondással terhes problémái közül még csak egyet szeretnék megemlíteni. Azokban a képviselői szervezetekben, amelyek a nép helyett az egységes népakaratot létrehozzák, a *többségi elv* szerint szokott a döntés megtörténni. Ezért a *többségi elvet* is a demokrácia lényeges alapelveinek szokás tekinteni. Pedig a korlátlanul alkalmazott többségi elv is ellenkezik a demokratikus egyenlőség elvével, mert hiszen a többséghez tartozók állásfoga-

lálásának döntő jelentőséget tulajdonít, s ugyanakkor a kisebbséghez tartozók állásfoglalását megfosztja minden gyakorlati jelentőségtől, s a többségnek a kisebbség feletti korlátlan uralmához vezet. Haladottabb demokráciákban éppen ezért az *arányos választási* módszerhez szoktak folyamodni, amely ugyan részben kiküszöböli a többségi elv antidemokratikus konzekvenciáit, de egyben az egyenlő és szabad állampolgár helyett a politikai pártot teszi meg a demokrácia tulajdonképpeni hordozójává.

A politikai demokrácia közjogi berendezkedésének most tárgyalt elvi ellentmondásait az *eszmény* és a *valóság* antinómiájának is nevezhetném, mert hiszen azt mutatják, hogy milyen nagy a különbség a szabadság és egyenlőség fennén szárnyaló *ideálja* s a kompromisszumok, megalkuvások és lemondások demokráciájának *reális valósága* között.

6.

A demokrácia antinómiái fokozódnak, ha a politikai demokrácia mellett a *gazdasági vagy szociális demokrácia* megvalósítására is sor kerül. Nem kutatom, hogy helyes-e a szociális demokrácia elnevezés, amely azt a társadalmi ideált jelöli meg, amely az embert nemcsak egyenlő *politikai* jogokban, de egyenlő *gazdasági jólétben* is kívánja részesíteni. A szociális demokrácia a demokratikus alapelvek közül főként az egyenlőség gondolatát hangsúlyozza ki. A szabadság elvének érvényesítésére a gazdasági életben kevesebb tere van, mert hiszen programja éppen a gazdasági szabad verseny megszüntetését s a közös jólét érdekében a munkakötelezettség és munkafegyelem bevezetését kívánja meg. E célok érdekében többnyire a politikai szabadságot is korlátozhatja, sőt a politikai egyenlőség elvével is ellentétbe juthat, ha a szociális igazságosságot a diktatúra eszközével valósítja meg.

A *szociális demokrácia* tehát ellentétbe kerülhet a *politikai demokráciával* s ennek megszűnéséhez vezethet, bár másrésről a szociális demokrácia bizonyos fokú megvalósulása nélkül a politikai demokrácia sem állhat fenn. Ahol a *plutokrácia* gazdasági függőségeket vagy közvéleményt teremt: a politikai demokrácia is látszat csupán. Nyomorban a politikai szabadság és egyenlőség sem virulhat, mert – amint azt már Arisztotelész jól látta – a szegénység a demokrácia süllyedéséhez vezet (*Politika*, VI. k. 3. fej.).

Nincs már időm e logikai összefüggésekre részletesebben kitérni s ezért csupán annyit szeretnék megjegyezni, hogy a szociális demokrácia nemcsak a politikai demokráciával ütközhet össze, hanem hogy magában a szociális demokráciában is megvannak a *belső* konfliktusok csírái. A gazdasági jólét biztosítá-

sának szempontjából olyan nagy jelentősége van a munkának, hogy a munkateljesítmény érdemének gazdasági jutalmazása a szociális demokrácia számára mellőzhetetlen lehet. Ilyenkor az érdem arisztokratikus gondolata háttérbe szorítja az egyenlő gazdasági jólét demokratikus alapelvét. A *gothai program kritikájában Marx Károly* is úgy látja, hogy a kommunizmus első korszakában a termelés eredményéből mindenkinek végzett *munkája* arányában kell részt kapnia; nyilvánvaló, hogy ez az elv egyenlőtlen jövedelmekre és nem egyenlő gazdasági jólétre vezet.

Arról, hogy ne csak a gazdasági jólét, hanem a *műveltség* forrásai is mindenkinek egyenlő mértékben álljanak rendelkezésre, vagyis a *kulturális demokráciáról*, befejezésül egészen röviden szólhatok. Az ellentmondások csírái megvannak itt is: a művelődés a szellemi képességek különbözősége folytán nem mindenki számára egyenlően hozzáférhető, s ez szükségképpen a szellemi *elit* rétegének a kifejlődését fogja a demokratikus egyenlőség rovására is előmozdítani. Nem akarom azonban ezeket az ellentmondásokat kutatni, mert hiszen éppen a kulturális demokráciáról nyilvánvaló, hogy nem ellenlábas, hanem alapja mind a politikai, mind a szociális demokráciának. A nép kellő műveltsége nélkül semmiféle demokrácia sem maradhat fenn.

7.

Előadásom rendjén azokról az ellentmondásokról, belső diszharmóniákról és gyakorlati nehézségekről beszéltem, amelyek a demokrácia megvalósulásának útjában állanak: azokról az *örvényekről*, amelyek a demokrácia hajóját elmerüléssel fenyegetik.

Ezt nem azért tettem, hogy a demokrácia *megvalósíthatatlanságának* csüggesztő gondolatára jussak, hanem azért, hogy annak a feladatnak a nagysága és szépsége, amely az új magyar demokrácia felépítői előtt áll, kitűnjék.

Előadásomból kitűnt talán az is, hogy a demokráciát fenyegető veszélyek közt a legnagyobbnak a *mértéktartás hiányát*, doktriner elveknek túlzó és végletes erőszakolását tartom.

Montesquieu szerint a demokrácia alapja az *erény*. Ehhez hozzátehetném, hogy elsősorban a mértéktartás erénye. Kellő *politikai érettség* mellett – ami itt elfogulatlan tárgyilagosságot, megértő türelmet, bölcs mérsékletet és igaz emberieséget jelent – a demokrácia, ez a legnehezebb államforma is megvalósítható.

Közmondásos az *angol flegma* s ezért nem véletlen, hogy a demokráciának klasszikus földje az *angolszász világ*. – Örvendetes azonban, hogy a mi fiatal demokráciánk vezérei is mennyi

mérsékletet tanúsítanak: fő gondjuk talán éppen az, hogy saját pártjuk szektáriusait a túlzásoktól visszatartsák. S csak éppen az imént hallottuk a Budapesti Nemzeti Bizottság elnökének, Szakasits Árpádnak ajkáról, hogy milyen fontos a demokráciában „*a mérték és az arány*” elvének betartása.

A demokrácia legnagyobb teoretikusa, *Rousseau* a demokráciát megvalósíthatatlannak tartotta: „Ha volna egy nép – mondja –, amely csupa *istenből* állana, bizonyára demokratikusan kormányozná magát. Az embereknek nem való azonban ez a tökéletes kormányforma” (*A társadalmi szerződésről*, III. könyv, 4. fejezet vége).

Rousseau-nak nincsen igaza: az istenek népének nem volna szüksége semmiféle államra s demokráciára sem. A demokrácia – amint láttuk – éppen a *legemberibb* társadalomszervezési forma. S tökéletesen működni is fog, ha formáit megtöltjük a *humanitás*, az *igazi emberiség* szellemével, vagy a nagy francia forradalom nyelvén szólva, a testvériség érzelmi melegével. Talán ezt fejezi ki a forradalom hármas jelszava, amelyben a *szabadság és egyenlőség* alapelve mellett a *testvériség* gondolatának jelentőségét nemigen látta meg a politikai elmélet.

Örülök, hogy előadásomat Szakasits Árpád imént hallott szavaival fejezhetem be: a demokrácia alfája és omegája – *az ember*.